

УДК 801.82

Керимов Исмаил Асанович, доктор филологических наук, директор НИИ крымскотатарской филологии, истории и культуры, КИПУ, Россия

e-mail: alimes@mail.ru

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГАЗЕТЫ «ВЕТАН ХАДИМИ»
(КАРАСУВБАЗАР 1906 – 1908 ГГ.)

«ВЕТАН ХАДИМИ» ГАЗЕТАСЫ (1906 – 1908) (ТАРИХИ ВЕ
МУНДЕРИДЖАТЫ)

Аннотация: в статье освещена краткая история крымскотатарской газеты «Ветан хадими», издававшейся в период с 1906 по 1908 годы в Карасувбазаре. Сделана попытка обозначения основной цели и задачи данного издания, сыгравшего важную роль в развитии национальной демократии Крыма.

Ключевые слова: периодическая печать, крымскотатарская газета «Ветан хадими», национальная демократия Крыма.

Kerimov Ismail Asanovich, Doctor of Philology, director of scientific research institute of the Crimean Tatar philology, history and culture, to KIP, Russia

e-mail: alimes@mail.ru

HISTORICAL VALUE OF THE VETAN HADIMI NEWSPAPER
(KARASUVBAZAR 1906 - 1908)

Summary: the short history of the Crimean Tatar newspaper "Vetan Hady" issued during the period from 1906 to 1908 in Karasuvbazar is covered in article. The attempt of designation of a main objective and task of this edition which has played an important role in development of national democracy of the Crimea is made.

Keywords: periodicals, Crimean Tatar newspaper "Vetan Hady", national democracy of the Crimea.

Меселенинъ эмиети ве актуаллиги. Сонъ заманлары икътисадий ве сиясий вазиет баягъы тирилип ильмий араштырмаларгъа озъ тесирини быракъмакътадыр. Чешит миллетлерге менсюп олгъан бир чокъ зиялылар къырымтатар миллий медениетининъ тарихини баягъы джиддий суретте огренмекте ве миллий вариетимизнинъ темели пекитильмеси ичюн онынъ кечмиш ёллары, азбучукъ къыймети олгъан эр бир факт ве адисени ишлеп дюньягъа чыкъармагъа ёл тутмакътадырлар. Эм, акъикъатен, шимдики вазиетимизде энъ муими ве энъ эвеля япыладжакъ шейлерден – сёнеяткъан, сонъ къыгъылчымларынынъ тютюнлери биле корюнмейяткъан энъ дегерли медений менбаларымызны тапып чыкъарып, оларны козьбебегимизни киби къорумакъ ве земаневий матбаа юзюне чыкъармакътыр.

Иште, бойле сийрек ве къыйметдар менбаларымыздан бири де «Ветан хадими» (1906 – 1908) газетасынынъ анда-мында тек-тюк сакъланып къалгъан бир къач нусхасыдыр. «Тек-тюк» дегенимизнинъ манасыны даа ачыкъ айтаджакъ олсакъ, «Ветан хадими»нинъ бугунъде сакъланып къалгъан нусхаларындан ялынъыз С.-Петербургда Русие миллий кутюпханесиндеки дёрт ве Къырым архивиндеки беш номеридир ки, эпси олып докъуз номер тешкиль этмектелер. Булардан башкъа, бугунъде дюньяда «Ветан хадими»нинъ ич бир ерде, ич бир нусхасы корюнмей.

Олгъанлары исе, сонъ дередже ипрангъан, ве базыда архивджилернинъ осал чалышмалары себебинден эшилъген-тешилъген, ве атта базы номерлери ичинден парчалар кесилип алынгъан алда булунмакъталар.

Мевзумыз иле багълы ильмий эдебият ёкъ дереджесинде. Бугунъде ялынъыз Асан Сабри Айвазовнынъ «Илери»де басылгъан «Къырым генчлигининъ ильки газетеси. «Ветан хадими»нинъ 20-сенелиги мунасебетиле» адлы парчасы малюмдир ¹. Башкъа базы менбаларда ялынъыз къыскъа умумий малюмат берильмекте.

Шунынъ ичюн эсас макъсат, мезкюр газета бус-бутюн гъайып олмагъанджек, онынъ сакъланып къалгъан номерлериндеки базы къыйметли парчаларыны олгъаны киби дюнъягъа чыкъармакъ ниет эдиндик. Занымызджа, бойле янашманынъ бугунде эки тарафлы файдасы бардыр. Биринджиде, юз йыл эвель басылгъан газетанынъ материаллары сакъланыр, экинджиден, шу азыр ишленген, яни араб уруфатындан кирильджеге транслитерация олунып, къыйын анылашылгъан сёзлери ачыкълангъан, ве керекли вакъытта тарихий малюматлар иле изаат этильген материалларнен истегенлер файдалана билир.

«Ветан хадими»нинъ асыл къыймети нешир этильген заманы ве мундериджаты иле багълы олгъанындан гъайры, чокъ джиэтлерден басылгъан ерине де багълыдыр. Къарасувлыларнынъ зиялылар топлумы бойле бир газета чыкъармагъа икътидарлы экен, демек Къырымнынъ миллий интеллектуаль кучю ХХ асырнынъ башында Багъчасарай, Ялта, Алушта, Акъмесджит, Кезлеве киби меркезлерден маада, башкъа нокъталарында да къайнап тургъаны ачыкъ корюне.

Газетаны чыкъаргъан сиясетчи, яызджы ве мухаррирлер бир тарафта турсун, онъа маддий гъыда бергенлер, оны «хава ве сувнен» теминлегенлер де айрыджа бир ахэнк ве ветанперверлик дуйгъусынынъ тимсали эдилер. Олар Решит Медиев ве Асан Сабри Айвазовнынъ шахсиетлери этрафында ойле бир кучь эдилер ки, «джемиет-и-хайрие»лер, «усул-и-джедит» ве «рушдие» мектеплерини ачтыкъларындан гъайры, бир де «Халкъ эви» къурып, бу ерде къырымтатар генчлери ичюн музыка, театр ве дигер миллий медений нокъталарны чалыштырдылар².

«Ветан хадими»нинъ 1-нджи номери 1906 сенеси майыс 1-де Къарасувбазарда нешир олунды. Газета идаресини халкъымызнынъ белли эрбаплары Решит Медиев ве Асан Сабри Айвазов алып бара эдилер. 1908 сенеси июнь айындан итибарен газетанынъ башында ялынъыз Айвазов къалды. Решит Медиев исе Акъмесджитке кетип анда рус тилинде «Голос татар» адлы рус тилинде янъы газета чыкъармагъа арекет эткен эди. «Ветан хадими» афтада 4 кере чыкып, онынъ нешрине Сейдамет Челеби, Сулейман Алимоллаев,

Мамут Базиргян, Аббас Усеин ве дигерлери дуюмлы маддий ярдымда булундылар. «Ветан хадими» 1908 сенесининъ кузюнде чар укюмети тарафындан къапатылды. Эписи олып, газета (базы аралыкълар иле) эки бучукъ йыл девамында нешир олунды.

1920 сенелеринде «Ветан хадими» заманынынъ джанлы шаатлары олгъан языджыларымызнынъ базы къайдлары пейда ола. Месея, Амет Озенбашлынынъ бир макъалесинде бойле сатырлар бар: «Р. Медиев, А. С. Айвазов, Менсеит Джемилев (Джелилов? - И. К.) ве дигерлери енъи бир «ат» эгерлиюрлар. О - «Ветан хадими». (Бу газета - И. К.) «къара» халкъын яныкъ юрегин серинлеен джанлы теселли! Койлюнин хаят-мемат меселеси олан топракъ къавгъасы, татарларын кенди дилинде экинджи дередже мектеп ачмая хакъкъы истенильмеси, гимназиялара кирильмеси тешвикъы, къадынларын да окъумая джелъби ве иляхри. Бу не къадар буюк худжюм, къуввет, деринлик ве тазелик. Не чаре ки, бу тазе фидан вакъытсыз кесилиюр. Лякин чогъа вармадан онун чевре-четинде фышкъырып чыкъан филизлер еди башлы аждер киби, ольмез олуюр. Онун косътердиги ишлер япылыюр, ёлу такъип олуныюр. Эбет, рушдиелер ачылыюр, юксек бир рух ве умитле яшыюр. Гимназиялара, университетлере ёл тутуюр. Медиевин меслекдеши, «Ветан хадими»н баш языджысы Айвазов дурмадан Кавказ, Истанбул, Мысыр газеталарына языюр. Гъуръбет эллерде къаарини дёкиюр. «Ветан хадими»н инкъиляпчы рухуле зехэрленен зиялы яшлар Усеин Балич, Яхья Байбуртлы, Сулейман Бадракълы, Эмиралли Къаишев, Джелал Меинов, Ибраим Меинов, Абдураман Усни ве дигерлери Багъчасарайда «Учкъун» намы алтында бир сыра китапчыкълар нешир идиюр... Истанбулда топлашан талебе генчлик кенди тешкилятыны къуруюр. «Яш татар языджылары» адлы джемиетин «Алтын ярыкъ», «Яш татар язылары», «Чар султанаты къамчысы» ве илх. киби бир сыра китапчыкълары нешир олуныюр ве Къырымын, Русие мусульманларынынъ тепрендигини мужделиюр, гизли хитапнамелерле Къырым койлюсини уяндырыюрлар. Хуляса, «Ветан хадими» орталыгъы туташдырыюр, аттыгъы филизлери иле

эмеллерини йине яшатыюр. Олююр, факъат олеркенде, догъуюр - генчлиги тепредиюр»³.

Асан Сабрининъ кендиси, нешир эткен газетасы хусусында китапларынынъ биринде бойле яза: «Ветан хадими» инкъиляпчы Къырым генчлигининъ нашир эфкъары олып, чарлыкъ идареси алейхинде шиддетли лисан къулландыгъындан укюмет тарафындан къапатылмыштыр. «Ветан хадими» аз яшамыш исе де, халкъымызын эфкъарыны тенвир идерек (айдынлатаракъ), бир чокъ меселелерде ону бирлештирмишти»⁴.

Лякин 1920 сенелерининъ экинджи ярысында ве 1930 сенелери басылгъан макъалелерде «Ветан хадими»нден мисаль оларакъ кетирильген бир парча биле корюнмей. Козюмизге чалынгъанына коре, ялынъыз бир ерчикте, яни Алтанълынынъ Тохтаргъазы ве Чергеев акъкъындаки монографиясында, бойле джумлеге расткелемиз: «Ветан хадими»нинъ бутюн архиви тапылса, о вакъыт биз насыл меселелернинъ не тарзда къоюлгъаныны корип олур эдик»⁵.

Элимизде «Ветан хадими» иле айны вакъытта «Терджиман»да басылгъан Гаспринскийнинъ бир къач парчасы бар. Олар, аз да олса, «Ветан хадими» акъкъында малюмат бошлугъыны толдурмагъа ярдым этмектелер. Шунунъ ичюн бу ерде Гаспринскийнинъ къайдларындан бир къач мисаль кетирейик:

«Къарасувда неширине мунтазыр булундыгъымыз (бекледигимиз) «Ветан хадими» рафигъымызын (достумызнынъ) биринджи нухасы майыс башында чыккып, идаремизе кельди. Тебрик идиюрыз. «Хадим» къадымлы ве девамлы олсун! Меслеги гузель, лисаны ачыкъ тюркчедир. «Миллет эмири», «Миллет файдеси» киби буюк ве агъыр ишин бахси, музакереси бир чокъ сенелер ялынъыз башымыза къалмыш иди. Бунунъ месулиети бизи ишкендже киби, сыккыюр, эзиюр иди. Худая шукюрлер олсун, кечен сенеден бери бу хавф ве месулиет узеримизден котериле башлады. Хэр тарафа бирер-икишер севда-и-миллет зухур итди. Бу дефа Къырымда дахи рафикъ мухтереме наиль олдыкъ. Худа джумлемизе селяметлик версин. Енъи газетанынъ мудири муаллим Абдульрешид эфенди Мехдиевдир, нашири Сеид-Ахмед Челеби ве шерикасы»

⁶.

«Урьметли «Ветан хадими» рафигъымызын 9-10 нухасыны окъудыкъ. Джумле газетлерде корюлен телеграммлардан, хаберлерден ве миллет меджлисининъ мухим ишлеринден малюмат вериюр. А. С. Айвазовын хызмет-къалемиеси (къалем хызмети) олан бахслар, муляхазалар (дискуссиялар) хэр нухасында, хэр сахифесинде корюлиюр...»⁷.

«Ветан хадими» рафигъымыз дюнькю баш макъалесинде Къырымдан миллете хызмет идеджек адам етиштирмек ичюн зенгинлеримизин ярдымыле Петербург, Мысыр ве Париже бир къач талебе кондермесини (ёлланмасыны) теклиф ве тевсие идиюр. Чокътан лязим олан бир иш иди...»⁸.

«Мухаррир эфендилерин хызметлери ве гузель къылымлары мейданда исе де, «Ветан хадими»н токъталдыгъы ишъар (язма шекилинде хабер) олуныр. Беш-алты юз муштериден зияде джеми оламадыгъы бу гузель газетанынъ татилине себеп олуюр имиш. Эгер бойле исе, чокъ теэссюф олуныр. Матбуат ишлери ве китап базары лязим бир хала кельмек ичюн даха бир чокъ ситемлерин (сыкъылмаларын) кечмеси лязимдир. Бу да чалышмакъ иле оладжакътыр. Хызметлерини, къылымларыны ве акъчаларыны миллет огъруна сарф иден федакярлары Дженап-Хакъ зияде эйлесин. Бунлара джумлемиз мютешеккюр (тешеккюрлерде) булунмалыйыз»⁹.

«Муштерисизлик иле токъталмыш рафигъымыз «Ветан хадими» бир сенее къадар идаресине етерлик акъча булундыгъындан текрар интишаре (нешир олмагъа) башлады. Хафтада ики дефа чыкъаджакътыр. Айда бир рисале виреджектир. (О заманда газетагъа абуне олгъан муштериге мукъфат оларакъ газета матбаасында басылгъан китапчыкълар да йибериле эди). Сенелик бедили (фияты) дёрт рубледир»¹⁰.

«Ветан хадими»нде А. С. Айвазовын «Зиялыларымызын назар-дикъкъатына» нам парчасын ахырында зиялы мусульманлара мураджаат олунып, миллетин мухтадж булундыгъы сиясий программ ве рисалелерин терджимеси риджа олуныр. Бу киби риджалар, мураджаатлар 1881 сенесинден

бери идилямектедир, лякин не чаре ки, халкъларымыз малюмате мухтадж, зиялылар исе лисан ве къалеме мухтадж»¹¹.

«Ветан хадими» не дженктен эвель ве не дженктен сонъ, чокъ вакъытлар булунмагъаны себебинден тек ады анъылды - дедик. Мундериджесине келиндже, бу хусуста тек умумий сёзлер юрютильди. Ахыры, 1991 сенесининъ язында Ленинграддаки М.Е. Салтыков-Щедрин адына кутюптаханеде булуныркен, биз эсапкъа алынмагъан фондлардан (Ржевка дагъларындаки магъазларда) «Ветан хадими» газетасынынъ дёрт номерини булып, джумлесини каталогларгъа кирсеттик. Шимди олар андаки каталогларда суретте: к.-тат.; махредже 2-5 шифри алтында булунмакъталар. Тапылгъан газеталар 1908 сенесининъ январь 4, майыс 29, июнь 7 ве июнь 14-не аит нусхалардыр.

Занымызджа, бу тапылгъан нусхаларнынъ къыймети гъает буюктир. Чюнки базыда бир къач сатырлыкъ парчалар ичинде берильген хаберлер миллий медениет ве тарихимизни огренмек ичюн пек керекли ве муим шейлер олып чыкъа.

Элимизде «Ветан хадими»нинъ 1908 сенеси январь 4-те басылгъан нусхасы. Газетанынъ серлевасындан сагъ тараф юкъары кошесинде: «Ветан хадими» газетасынынъ 1908 сенеси ичюн муштери дефтери ачыкътыр. «Ветан хадими» шимдилик хафтада бир дефа чыкъыюр. Эгер Акъмесджит шехэринде кенди матбаасы дизилип «Ветан хадими» мезкюр шехэре кочер исе, хафтада бир къач дефалар чыкъарылмасына гъайрет идиледжектир ве газетанынъ къытгъасы (форматы)) буюеджектир. «Ветан хадими»нинъ сенелик бедили (абуне фияты) 3 рубледир...»

Ялынъыз шу къыскъа хаберден белли ола ки, «Ветан хадими»нинъ Акъмесджитке кочип, анда чыкъмакъ мерамы бар экен. Биз бу шей хусусында ич бир вакъыт эшитмедик. Юкъарыда анъылгъаны киби, «Ветан хадими» асылында Къарасувбазар шеэринде белли матбааджы З.О. Роганнынъ озель (шахсий) матбаасында нешир олуна эди. Шу газетадан гъайры, бу ерде къырымтатар тилинде чешит китап ве рисалелер басылды. Ве Тохтаргъазынынъ

«Налеи Къырым» адлы шиирлер меджмуасы да бу матбаада нешир олунгъан эди.

Эдебий хаберлерге келиндже, араларында сенсациягъа якъын шейлер де бар. Месея, классик шаирлеримизден Асан Чергеевнинъ «Козьяш хан чешмеси» адлы эсерини не дженктен эвель, не де дженктен сонъки эдебиятта расткетирмедик. Бильгенимиз киби, Чергеев озь иджадыны ялы тараф шивеси иле башлагъан эди. Бу сой эсерлеринден онынъ «Эшит, мевта не севлиюр», «Аджы Ислям молла» киби поэмалары беллидир. «Ветан хадими»нде (1908 июнь 7) булдугъымыз «Козьяш хан чешмеси» эсери де айны къабильдендир. Юксек бедieti саесинде миллий эдебиятымыз ичюн чокъ къыйметлидир. Толу метнини мисаль этип кетиремиз:

– Ишидуп чокъ намынъ, чешме,
Кельдим ёкълай, халынъ нидже?
Джумле юкълай, дёк дердинъи,
Кимсе дуймаз - къара гидже.

Акъар суюнъ козьяш киби,
Сёйленуп тамчылар ире.
Бильмем халынъ, бильмем къальбинъ,
Агълайсынъ сен бана коре.
Гонълюнъ къырыкъ, башынъ тёбен,
Джанынъ тепрене къафесте.
Хавф къальбинъе хич кельмесин,
Сёйле, башынъ олса эсте.

Сёйле, чемше, хан япысы,
Недендир, сёйле, элеминъ?
Афу эйле, гидейим бен,
Къырса гонълюнъ, бу кельдигим.

– Бен акъарым хан кунюнден
Динъле, къардаш, – деди чемше,
Халым фена, агълайым хэп
Унудылан доста-эше.

Чокъ достлардан бен тек къалдым
Сувды артыкъ бенден девран.
Келен адам кечер кулип,
Къалдым халкъа олып сейран.

Эшит, далда оте бульбуль
Джан гъаркъ, виран харем ичи
Бакъуп бунъа хич тюзельмем,
Унудылмаз зевкълер кечти...

Эввель заман чешит сеслер
чувулдарды бу эвлерде,
Шимди ялнъыз къушчукълар
Сув ичелер бу кемерде.

Илле танъда тарсыкъа джан,
Уянмаз хич гъарип харем,
Олур сабах, окъур эзан
Джамие гирер хэп алем.

Бош... хич бир ерден сес чыкъмаз,
Агъларым, яш тамлар ере...
Талап Хакъкъа - беклиюрым
Джанланыр - деп достларына...

«Ветан хадими»нинъ биринджи номери 1906 сенеси майыс 1-де чыкъкъаныны юкъарыда къайд эткен эдик. Газетанынъ реквизитлеринде «мудир-и-месуль» оларакъ А. Решит Медиев, «сахип-имтияз» (хусусий саиби) сыфатында ерли зенгинлерден Сейдамет Челеби Мурат эфенди ве шерикасы (компаниясы) косьтериле. Газетанынъ адреси: «Къарасувбазар, Ильинская сокъагъы, агъа-къардаш Ачкиназилернинъ эви» оларакъ бериле.

Анъдыгъымыз киби, «Ветан хадими» З.О. Роган адында бир матбааджынынъ типографиясында басыла эди. Осман Акъчокъракълынынъ хаберине коре, шу матбаагъа къырымджа хуруфат (яни арап харфлери) «Ветан хадими»ни чыкъармакъ ичюн тедарик олунгъан сермаеге алынгъандыр¹².

Газета 4 саифели эди. Афтада 4 кере чыкъып, шиары оларакъ «Хубб-уль-ветан мин-эль-иман», яни «ветан севгиси имандан келир» ибареси алынгъандыр. Эм «Ветан хадими» сиясий, ильмий, эдебий, фенний, тиджарий ве икътисадий миллий газета киби косьтериле.

Биринджи номеринде кенди мухбир ве окъуйджылары иле не тарзда чалышаджакъы бойле анълатыла: «Газетемизин меслегине мувафкъ (уйгъун) хэр не вухаррерат (язылар) къабул олунып дердж идилиюр, лякин идаре макъалаты (макъалелерни) тасхих итмеге (тюзетмеге) мухтардыр. Дердж идильтмеен эвракъ (мектюплер) иаде идильтмез (кери кондерильмез). Маркасыз мектюплер къабул олунмадыгъы киби, имзасыз мектюплер де дердж олунмаз»¹³.

Газетанынъ абуне фиятлары ойле келиштирилген ки, эр бир истекли, зорлукъ чекмеден языла билир эди. Месея, газетанынъ сенелик абунеси 5 рубле 50 капик оларакъ косьтериле. Ама абунеджи бир кереден сененинъ сонъуна къадар языладжакъ олса, газетанынъ фияты 4 рублеге эндириле. Алты айлыгъы – 3 рубле, учъ айлыгъы 1 рубле 75 капик, бир айлыгъы 0 – 75 капик ве перакенде (айры-айры) сатылышында бир нусхасы 5 капик эди.

Мухаррирлер газетанынъ сыфаты ве тыш корюнишине де айрыджа эмиет бердилер. Ильк девринде калитеси, кейфиети орта дереджели къагъыт узеринде керекли хуруфат иле бастырылса да, оларны чокъ хошнут этмеди. Даа яхшы

сыфатта басылмасына арекет эттилер. «Идареден» адлы бир парчада окъуйджыларгъа берильген ваадларында бойле дениле: «Газетемиз хафтада дёрт кере мунтазаман (девамлы) нешир олунаджакътыр. Сымарыш иттигимиз хуруфат (матбаа харфлери) келинджее къадар, газетемизи шимдики хуруфатле чыкъармагъа меджбурыз. Бу къусурымызы мухтерем къариинлеримиз (окъуйджыларымыз) афу идерлер. Къарибен (якъында), иншаллах, газетемизе гузель бир джисм веририз»¹⁴.

Эбет, газетагъа абунеджи топламакъ ичюн оны эртарлафлама келиштирмек меджбуриетинде къалгъан мухаррирлер, эллеринден кельген ишлерни япып турдылар. Газетанынъ тиражы кендисининъ узеринде махсус белгиленмесе де, Гаспринскийнинъ «Ветан хадими» хусусындаки бир хаберинде 500 – 600 муштериси олгъаны анъыла¹⁵. Базы башкъа менбаларда исе, «Ветан хадими»нинъ тиражы вакътынен 2.000-ге чыкъкъаны къайд этиле¹⁶. Акъикъатен, газета эр вакъыт муштерисизлик ве, бунынъ нетиджеси оларакъ, маддий зорлукъларда булунгъандыр. Буны бир къач дефалар «Терджиман» газетасы да къайд эткен эди. «Ветан хадими»нинъ стунларында бу дурум ашагъыдаки сатырлардан корюнмектедир: «(Бизнен) мектюп иле мухабере (хаберлешме) идеджеклер еди капиклик марка кондерирлерсе, билятэхир (дерхал) джевап вериледжектир»¹⁷. Яни газетадан язылы джевап алмакъ ичюн конверт фиятыны редакциягъа ёлламакъ керек эди...

«Ветан хадими» акъикъатсевер, ветанпервер ве радикаль газета эди. Макъсаткъарлы генчлер Р. Медиев ве А.С. Айвазовнынъ этрафындакилер ве янларында чалышкъанлар да тесадюфен ишке киргенлерден дегиль эдилер. Газета хадимлери ве якъын этрафында булунгъанларнынъ аман-аман эпси сонъундан 1-джи Къурултай ве даа сонъра Къырымтатар Мухтар Джумхуриети заманында энъ буюк сиясий роль ойнагъанлардан эдилер. Месея, «Ветан хадими»нде чалышкъан муреттиплерден бири сонъундан Къырым Иджра Комитетининъ реиси олгъан Вели Ибраимов эди¹⁸.

Макъсаткъарлы ве фааль генчлер – дедик. Эбет, ойледи. Олар «Ветан хадими»нде кенди макъсатларыны ачыкъларкен, бойле парча яздылар: «Ветан-

и-мукъаддесимизин эсири олдугъымыз сиях булутлы куньден итибарен, мемлекетимиз капитансыз, дюменсиз бир геми киби, эмвадж къаза (къаза далгъалары) арасында чалкъаныюр ве афакъи заламандар залам (уфукълары къап-къаранлыкъ) олан бир иман наумиди (умитсизлиги) ичинде долашыюрды. Геми хэр салландыкъча, кендисини я бинъ парча идеджек бир къаяя яхут дияр-и-адяме (ёкъсузлыкъкъа) кондереджек бир мутхиш далгъая тесадюф идиюрды. Бу саеде гемидеки бичарелерин къысм-ы-азами (буюк бир къысмы) деньize тюшип богъулыюр, бир къысмы да: «Аман! Бизи тахлис идеджек (къуртараджакъ), сахил-и-селямете (ялыгъа сагъ-селямет) чыкъараджакъ кимсе ёкъму?» – дие рахнедар олмуш (зараргъа огърагъан) гемиден феръят ве фигъан идиюрдылар. Теэссюф, бинъ кере теэссюф ки, бу аджы феръядлары, бу юреклери парчалаян фигъанлары ишиден олмады. Чюнки о заманларда бойле инъильтилери ишидеджек къулакъ, бойле феръядлар иле мютеэссир оладжакъ (тесирленеджек) къальплер ёкъ иди! Асырларджа девам иден шу хал-и-эсиф иштималы (кедерли алгъа огърагъаныны) корип де бичаре инсанларын имдадына къошан (чапкъан) булунмады. Ветанымызда алий макъамлары ишгъаль иденлерден бу халы коренлер олду исе де, онлар да пармакълары арасындан бакъып эхэмиет вирмедилер.

Хатта шу эмвадж-мутхише, къоркъунчлы далгъалар арасында богъулмакъта оланлара ках-кахалар идуп кулиюр, зевкъланыюрлар.

Девр-и-инхитатымыз (ашагъы энме девримиз), инкъыраз ве махв (ёкъ) олмакъ вакътымыз демек олан шу ахвал-и-алемден джарихедар (яралы) оланларын тедавий идеджек бир табиб-и-хазыкъ (уста эким), иман наумиди (умитсизлик) ичинде богъулмакъта олан хэyetимизи (къабилемизни) тахлис идеджек (къуртараджакъ) махир бир капитан эсхаб-ы-кехф (юкъуда олгъанлар) киби, хал-и-мазалетте (ашагъылангъан алда), гъафлет уйкъусында ятан джемаатымызы икъаз идеджек (уяндыраджакъ мюэссир (тесирли) сесли бир мюнадий (муэzzин), зулематта (къаранлыкъта) къалан миллетимизи нур-и-марифете (бильги нуруна) исал идуп (кетирип) дарейнде рефах (эки дюньяда раатлыгъы) ве саадети мевджуп тарикълери (керекли ёлларны) косътереджек

бир рехбер-и-хакъикый лязим иди ки, Ветанымыз секинеси (раатлыгъы), кесб-и-афиет идерек (селяметлигини буларакъ) иаде-и-хаят (эвельки яшайышыны) иде бильсин!

Кендисиле ифтихар иттигимиз, факъат хэнуз хакъикъат ве махиетини (аслыны) анълаямадыгъымыз дейн-и-мюбейин (бордж бильдирген) ислям табийинден хич бир шей эсиргемееен (аджымагъан) фейяз (берекет берген) къудрет хазретлери бойле буюк бир лятифи (гузелликни) де эсиргемеди. Иптида Кавказ дагълары арасындан Хасан бек Зардаби (Меликов) дженапларынынъ «Экинчи» («Сеятель») нам газетасы зухур итти.

Этраф-ы-эрбаа (дёрт тарафкъа) сачтыгъы маариф тухумларындан, арасы чокъ кечмеден «Терджиман» мейдана кельди. Йигирми дёрт сене къадар бир муддет хэп: Мектеп! Маариф! Мектеп! Маариф! нида итти. Усул-и-джедитнинъ интишарына (таркъалмасына), джемиет-и-хайриелерин догъмасына буюк хызмет эйледи. Кечен сенедде онъа рафикъ (аркъадаш) олмакъ узьре Бакуда «Хаят», «Иршат» («Догъру ёл»), Къазанда «Къазан мухбири» мейдана кельмиш иди. Бу сенедде мефтуны олдугъымыз хурриет кунешининъ шевкъи корюнмесиле Петербургда «Нур», «Ульфат» («Достлукъ»), Оренбургда «Вакъыт», Къазанда «Азат», «Эль-дин ве эль-эдеп», «Йылдыз» ве даха пек чокъ газетлер, журналлар, фенний-эдебий джериделер (неширлер) зухур итти ве къарибэн (якъында) бир къач газете даха зухур идеджеги миллий джериделеримиз нешир итмектедир. Вакътыле «Экинчи»нинъ септиги маариф тухумларындан хэр ерде, хатта намы ишидильмемиш къасабаларда биле бирер тухум тюшерек, тедриджен (яваш-яваш) инсанлары тенвир итмеге (айдынлатмагъа) башламыштыр.

Иште, бугунъ эдждат-ы-азиммизин (улу неслимизнинъ) икинджи пайтахтлары (меркезлери) олан Къарасув киби исми унутылмыш, хаяты сёнмюш, харабе-зар (виране) халында булунан бир шехирде де «Ветан хадими» дюнья келип кендисини миллете такъдим идиюр! «Ветан хадими» миллий газетелеримизин йэк-дигерине (бири бирине) рекъабет идерджесине тексир (эксери) иттиги ве Русиенинъ энъ зияде инкъиляп эйледиги бир заманда тулу

иттиги (догъгъаны) киби, догъдугъы ер де «джисми вар исми ёкъ» кёхне (эски) бир къасабадыр.

Бунунъюн табийдир ки, газетемиз ильм ве маариф базарында меджлис-и-ильмие ве махафил-и-сиясиете (сиясий топлантыларда) чар-чабукъ бир мевкъи (ерни) ишгъаль идемез. Факъат миллетимизде уянан ильм ве маариф дуйгъусы саесинде «Ветан хадими» де кендисине джевлан итмеге (юрюмеге) бир мейдан булур умидиндейиз.

Затен «Ветан хадими»нинъ догъмасындан макъсат – миллетимизин чёллерде, койлерде, чифтчилик, зираатчылыкъ, багъчеджилик, амелелик (ишчи оларакъ) ве саир иле тайиш иден (кечинген) сыныфына хызмет итмек, эхвал ве маишетлерининъ (яшайышларынынъ) исляхине (яхшылашмасына), араларында маарифин тамим (умумий олмасына) ве интишарына (таркъалмасына) аликъадр эльхал (буюк гъайретнен бугунъ) чалышмакътыр. Бинаэн алейх (бундан долайы), ветанымызын кесб-умранына (сеадетине) мусульманларын теракъкъиесине (илерлемесине) мекятиб-и-миллиемизин (миллий мектеплеримизнинъ) тезйид (арттырылмасына) ве исляхине (эйилешмесине) миллетимизин хукъукъыны мудафаасына (къорчаланмасына) огърашаджакътыр.

Хэйт-и-ислямиемиз (ислям къурулы) меянында (арасында) алий постлары ишгъаль иденлерден, улема (илим саиплери) ве амиримизден (илери кельгенлерден) сырасы кельдикче бахс идиледжектир (сёйленеджектир).

Язаджагъымыз ахвал, къариине (окъуйыджыларгъа) арз идеджегимиз вукъуат (вакъиалар) не къадар алим (элемили, кедерли) ве не дередже хазин (гъамлы) олса да, олдугъы киби беян идиледжектир. Янгъыны – иллюминация, къыямы (беяны) – дюгюн, хыянети – керамет (лютф, керем), къаргъайы – бюль-бюль, виранейи – гулистан дие тефсир итмееджегиз (анълатмайджакъмыз). Догъруйы – догъру, эгрие – эгри демек «Ветан хадими»нинъ борджу оладжагъы киби, алем-и-ислямиетте джереян иден (акъып кечкен) ахвал ве вакъайиди (вакъиаларны) заман ве мекяннынъ мусаидесине коре, аджы-аджы тенкъит итмек меслегимиз мукътезаятындандыр

(талапларындандыр). Мамафих (бойлеликле), «миллете хызмет» намы алтында керек эйи, керексе фена олан хавадислери (адиселерни) агъаларын хатири, софуларын такъвалыгъы (Аллахтан къоркъусы) урьметине ялан-янтлыш арз идильмееджектир.

«Ветан хадими»нинъ къулладжакъ тили – умумий лисан-и-эдебийдир. Языладжакъ шейлер де мумкюн мертебе лисаны (тили) хэр кесин анъладыгъы бир дереджеде, шиве бозулмамакъ шартыле, савелештирмеге гъайрет идеджегиз. Шуну да арз иделим ки, «Ветан хадими» Ветанымызын теракъкъисине чалышаджагъы киби, миллет ве миллиетимизин файдесине гузель макъалелер язан эрбаб-ы-къалеме де сахифелери даима ачыкъ булунаджакътыр. Чалышмакъ – бизден, хызмет – миллеттен, тевфикъ (ярдым) – Аллахтан»¹⁹.

«Ветан хадими» озь сиясий ве ичтимаий ишини кенишлетмек макъсадынен Къырымнынъ бир сыра кошелеринде мухбир нокъталарыны тешкиль этип, оларгъа газета сатмакъ ве абунеджи топламакъ киби вазифелер де бергендир. Анълашылгъанына коре, «Ветан хадими»нинъ векиллери оларакъ Ялтада – Джафер Эфенди Адаманов, Багъчасарайда – Али Эфенди Тарпи, Козълеведе – Хафуз Шемъи Эфенди, Кефеде – китапчы Пургайло дженаплары тайин этильген эдилер.

«Ветан хадими»нинъ биринджи номерини огрениркен, бир сыра меракълы ве эмиетли парчаларгъа огъраймыз. Газетанынъ мухаррирлери (биринджи рус инкъилябы деврини башындан кечиргени алда) озь фикир ве дуйгъуларыны ачыкътан анълатмагъа тырышалар. Кечмиште чар зулумы нетиджесинде Къырым не алгъа кельгенини косътерип, Ветаннынъ месут, бахтлы келеджегине насыл ишлер япмакъ, биринджиде ве сонъра насыл меселелерни чезмек кереклигини «Ветане хызмет» серлевхалы парчасында бу шекильде ачыкълайлар: «Газетемизе «Ветан хадими» намыны веререк, бойнумыза Ветан хызмети киби агъыр вазифе алдыкъ. Бугунъ майыс 1-ден итибарен бу вазифемизин иджрасына тешеббюс идиюрыз. Эгер Дженаб-ы-ваджи-п-уль-вюджут (Аллах) андында ишимиз муваффакъ келир исе,

бойнумыза алдыгъымыз хызмете кълем быракъмаюп джехд (гъайрет) идеджегиз.

Ветан хызмети буюктир ве эсадыр (хайырлыдыр). Русиенинъ шимдики халында хызметимиз не оладжагъыны текмилен сёйлемек иркен (эрте) олдугъындан, газетемизин хаятына да бельки хавфлыдыр. Лякин бу хусуста бир шей сёйлемейип ише башламакъ ляйыкъсыз олур зан идериз. Бойле олдукъта, дие билириз ки, бизим эввеля хызметимиз – Ильминский ве Победоносцев хилелери (айнеджиликлери) иле бедбахт (бахтсыз) олып кълан идаре-и-руханиемизи шер-и-шерифин (шериятын) косътердиги тарикъле (ёлу иле) исляхтан (реформадан) сонъра бизим диний ишлеримизден хукюметин темиз-темизе эль чекмеси талабы!

Икинджи, факъыр ве фукъаре кълан къырымтатар кърдашларымызын хал ве маишетлерини ислях ичюн таже бир ёл арамакътыр.

Къырымда ики юз бинъ джан мусульман эхалиси хэсап олуныюр. Бу ики юз бинъ джан эхалининъ 25 – 30 бинъи шехэрлидир, дёрт я беш бинъи «дворян» ве «духовный»дыр. Кълан 160 бинъден зияде эхали джемиси койлю «поселян»дыр. Бу 160 бинъден зияде джан сабанджылыгъа багълы олдугъындан, йиеджеги, ичеджеги ве джеми маишети къара ердендир. Къырымда сабанджылыкъ иле мешгъуль гъайры миллет де чокътур. Лякин бу миллетлерин арасында мусульман сабанджысындан даха хор, мусульман сабанджысындан даха факъир бириси ёкътур. Бунунъ себеби – мусульман сабанджы эхалисинден ярыдан зиядесининъ топу бирер сажень топрагъы вардыр. О да эгер помещиклер разылыкъ косътерир иселер, дар-уль-фенадан (дюньядан) дар-уль-бека (ахиретке) хиджретте вериледжектир!

Бир вакъытта Къырым койлю мусульманлары къутлу (бахтлы) ве зенгин идилер. Ол вакъыт сабанджылар элинде кереги микъдарда топракъ да вар иди. Бу насыл олду да, бу ерли топракълы сабанджылар бир юз сене ичинде топракъсыз ве хор, факъир кълдылар? Бу суалин джевабыны ялынъыз Къырым Русиее таби олдугъы кунъден бугунедек Русиеде девам иден къланлар ве бу къланлары иджра иден мемурлар ве мухакемеханелер (судлар) вере

билирлер... Лякин шурасыны да сёйлемек керек ки, шу кьанунларын ичерсинде «Екатерина Великая»нынъ Къырым эхалисине даир чыкъардыгъы ве мемулар джебинден чыкъмайып кьалан бир «Манифест»и вардыр ки, юкьарыда яд идилен (аньылгъан) хор ве факъир кьалан кьардашларымызын хал ве маишетлери ислях талабында, мезкюр «Манифест»ин шу джумлеси иле рехберленеджегиз: «Неправильно взятое настоящему владельцу возратить!» Манасы: хакъсыз алынан сахибине кери кьайтарылып верильсин!

Бу ики хызмет «Ветан хадими» намыле котердигимиз байрагъын ики сатырыдыр. Байрагъымызын учюнджи сатыры мектеп ве медресе исляхыдыр. Дёртюнджи ве бешинджи сатырлары – бунлары да сёйлериз...

Юкьарыда дедигимиз киби, шимди агъзы ачыкъ тутмакъ бугунь тулу иден (догъгъан) «Ветан хадими»нинъ хаятына бельки хавфлыдыр ве лякин бизим хаялий байракъ котерип газете стунлары толдурдыгъымыз иле битмез. Вар кьуввет иле талап да лязимдир. Лякин Русие низамлары ве хукюмети шимдики формада идаре идер исе, талап иле де иш битмез. Ойле олдукъта, баш хызмет, баш талап – Русие хукюмети идареси исляхыдыр. Бизим андымыз да идаре-и-мешруте-и-авамие (авам халкънынъ конституцион идареси) талаплары узьре Русиеде идаре-и-мешруте тикильмейиндже, не бир миллет ве не бир кьавм Русиеде рахатлыкъ ве ихтиярлыкъ (сербестлик) буламаз!»²⁰.

«Ветан хадими» озь вакътында тасиль меселесини де кескин суретте котерген эди. Мектеплерде окъув эснасында мейдангъа чыкъкъан проблемаларны бутюн инджеликлеринен айдынлатып, Къырымдаки миллий тасильнинъ сыфат дереджесини юксельтмеге огърашты. О девирде булунгъан аджджы аллар бугуньде де миллий тасилимизде корюнип тургъанындан, А.С. Айвазовнынъ «Мектеплерин исляхи ве ичтима-и-муаллимин» адлы парчасыны бир ибрет сыфатында толусынен беремиз:

«Усул-и-джедиде ве мекятибин (мектеплернинъ) исляхи фикр-и-мукъаддеси иптидаий ватанымыз олан Къырымдан зухур идерек, харик-уль-аде (адеттен тыш) дениледжек бир суретте Русиенинъ хэр тарафына интишар идуп (дагъылып) бугуньки куньде муслюман булунан шехирлерде пек чокъ усул-и-

джедиде мектеплери мейдана кельмиштир. Факъат Ветанымызын бу нимети иле кендимиз халя мютенаим (варлыкълы) оламадыгъымыза не дередже теэссюф итсек, ери вардыр. Мухтерем «Терджиман»нынъ 25 сене къадар къулакъларымыз ичинде мектеп ве маариф хакъкъында иттиги нидалары, окъудыгъы хутбелери, сёйледиги насихатлары заманнынъ бухранына (къарышыкълыгъына), меянынъ узакълыгъына, къышын баридатына (сувугъына), язын хараретине эхэмиет вермиюп, огюне чекилен истихкамлары (къувветлерни) тар-мар идерек, дагъ ве къаялары, чёль ве дерьялары ашаракъ, он бинъ вёрст месафелик шехирлерде, къасабаларда, койлерде акс ве тесир иттиги мунтазам (низамлы) ве мукеммель дар-уль-тедрислер (дерсханелер) мейдана кельдиги халда, бизим Къырымда усул-и-джедиденинъ хэнуз (алё даха) лязими киби интишар идемедиги ве «усул-и-джедиде» намындаки мектеплеринде ляйыгъыле ислях (реформа) олунамадыгъы шаян-ы-теэссюф (чокъ языкъ) дегильмидир?

Къырымда бинъе къарип (якъын) межтиб-и-ислямие мевджут икен, бунлардан онда бири, бельки йигирмиде бири анджакъ усул-и-джедидее тахвиль идильтмиштир (чеврильгендир).

Бунлар меянында (арасында) ялынъыз намы «усул-и-джедиде» оланлар да аз дегильдир. Эгер «усул-и-джедиде» намы вердигимиз межтиби (мектеплерни) бир хэйт-и-мюмейиз (имтихан комиссиясы) тефтиш идеджек олур исе, ветанымызда анджакъ он мектеп къалыр. Бунларын да усул-и-тедрислери, тертип ве низамлары, дерс программалары бир-бирине мухалиф (терс) о дереджеде зыттыр ки, бирисинде тедрис идилен дерсин, дигеринде исми биле ишидильмиюр. Икинджисинде къулланылан усул-и-тедристен учюнджи мектебин хабер иёктыр. Месея, бир мектебин икинджи сынфыны икмаль иден (битирген) бир шакирд, дигер бир мектебе кидерсе, я дёртюнджи сыныфа кечеджек яхут биринджи сыныфта къаладжакътыр. Учюнджи сыныфа хич киремез. Чюнки хэр мектеп мустакъиль (озь башына), хэр мектебин программасы, усул-и-тедрисиеси де башкъадыр. Бу себептен «усул-и-джедиде» намы вердигимиз мектеплерде беш-он сенеден берли хич бир эсер-и-теракъкъи

(илери бир шей) косьтермемишлердир. Мектеплеримизин хэр биринде бирер усул программа олмамасында не къадар зарары олдугъы мейдандадыр. Муаллим эфендилеримизин хэр бири: «Меним усул-и-тедрисием (дерс усулым) фаиделидир, меним танзим иттигим (тизгеним) программа догърудыр!» – давасыле йэк-дигерининъ (бири-бирининъ) хасм-ы-джаны (душманы) олуюрлар.

Затен арамызда бу дава-и-шахсие бунсуз да джанымыза кечмиштир. Бу мектеп ве тедрис даваасы да чыкъынджа, артыкъ хафиз-Аллах (Аллах сакъласын)! Хэр муаллим бир-бирини земм идер (айыплар), йэк-дигери хакъкъында итале-и-лисанда (ошеклерде) булуныр, бирисининъ малюматыны отеки чекемез, бирисининъ къусуруны учюнджиси ютамаз. Бери дигерине селям вермез, дигери де оны тан (сёгер) ве текфир (куфюр) идер. Сенелер, айлар дава-и-шахсие иле кечер гидер.

Хэле «муаллим» унван-джелили (буюк унваны) алтындаки эвлия боджеклери де иддия (давагъа) кирер исе, артыкъ аман!!! Бунлар енъи эвляды-ветаннынъ (ветан балаларынынъ) къаныны ичен филюскерлер (филлоксералар, юзюм къуртлары), дамарларыны чюрютен микроблар, шавле-и-зеяларыны (зехин, фикир кескинлигининъ нурларыны) сёндюрен хашерат хакъыкъатта усул-и-джедиденинъ душманы икен, «мектеплеримиз эльден чыкъмасын, маашымыз кесильмесин» ниет-и-фаидесиле (файда ниети иле) «биз мектеплери усул-и-джедидее тахвиль итдик (чевирдик)» – дие джемаатын козюне перде чекиюрлар. Халбу ки, хукм-ю-тахтында инълеен мектепте усул-и-джедиденинъ асрий (земаневий) къокъусы биле ёкътыр. Усул-и-джедиденинъ не олдугъыны бильмез, окъудугъы китабы анъламаз, ики сатыр догъру язы язмакътан да аджиздир. Алты сене къадар бир муддет эвляды-ветан «мектеп» намы вердигимиз «къулюбе» (эвчик) девам идер, хич бир шей бильмедиклери халда, дуа ве сена иле мектептен къалыр, ялынъыз теджвитсиз (косьтергичсиз) олмакъ шартыле ялан-янълыш «Ясин-Шерифи» окъумакъ огренир. Шимди бу киби муаллимлерин окъуттыгъы ве окъутаджакълары чоджукълардан не беклее билириз?! Бу «муаллим» унваныны гъасп иден (зорнен алгъан) мазарр

(зарарлы) микроблар учъ-беш сене зарфында заваллы шакирданнынъ фитретлериндеки истидат ве зекяларыны да йиер битирир.

Иште мектеплеримизин халы, иште муаллим эфендилеримизин хызмети! Малюмат сахиби олан муаллим эфендилер йэк-дигерини (бири бирини) чекемемек маразыле кенди вуджутларыны йиюр, миллети джахиль быракъиюр, эвлия къыяфети алтында бойну тыраш олан зарарлы «боджеклер» талевенинъ вуджудыны чюрюдиюр.

Шимди къабахат кимдедир? Муаллимлердеми, джемаат ве миллеттеми? Асыл къабахат мекяттип (мектеплер) ве медресин (медреселернинъ) эмур (иш) незаретини дерахде иден (беджерген) идаре-и-руханиедир. Мектеп ве медреселери, джами ве текиелери ислях итмек, эмур ве идаресини козетмек биринджи вазифеси иди. Ах, языкълар олсун ки, идаре-и-рухание аксине амель итти (япты). Къанады алтына алдыгъы мектеп ве медреселер йыкъылды. Эвкъаф (вакъуфлар) юмулды, джами ве текиелер де агъланыладжакъ бир хала кельди. Мадам ки, идаре-и-рухание вазифесини ифа итмеди (япмады) ве итмиюр, о халда биз де денъизде рузгяр беклеен ялынъызлы геми киби беклеелимми? Хайыр, хайыр! Беклее-беклее гъайры джанымыз янды! Артыкъ келинъиз эль бирлигиле мектеплерин исляхине бир чаре араялым! Эгер мектеплерин къяффеси (эписи) бир программа тахтына (алтына) алынмаз, усул-и-тедрис хэпсинде бир олмазсе, не муаллимлер арасындан адавет (душманлыкъ) ве нефакъ (анълашмазлыкъ) къалкъар, ве не де мекятибимиз теракъкъи идер.

Мектеплери ислях ве низаме чекеджек, хэпсини бир программа тахтында (алтында) булундыраджакъ ялынъыз джемиет-и-ильмие яхут бир хэйет-и-мумейизедир (имтихан комиссиясыдыр). Татиль заманларында мектеп муаллимлери муайен (тайин этильген) бир ерде иджтима итмели (топланмалы), мектеплери исляхине даир мюбахасе (дискуссия) ве мюназара (къонушмалар) идуп, кенди араларындан ве муаллимлерин гъайрысындан азалар интихап идерек (сайлап) бир джемиет-и-ильмие тешкиль эйлемели. Бу джемиет-и-ильмиеден бир хэйет-и-мюмейизе интихап идерек, дерс назыры, мюфеттиш

(тефтиш этиджи) ве саире сайлайып, хэр волосттаки мектеплери бир адамын назаретине вермели. Интихап идиледжек (сечиледжек) мюфеттиш, назыр эфендилер мутлакъа муаллимлерин гъайрысындан олмалыдыр. Хэр мектебе бир мудир, бир мюфеттиш сайламакъ мумкюндир. Хуляса – мектебин маддий джихэтини мудире, маневий джихэтини де хэйет-и-мюмейизее (имтихан комиссиясына) тевди идильмели (юкленмели). Мектебин программасы, усул-и-тедриеси хэйет-и-мюмейизе тарафындан танзим идильмелидир (тизильмелидир).

Бу бабда языладжакъ мадделер пек чокъ исе де, биз шимдилик бу къадар иле иктифа идер (кифаетленир) ве муаллим эфендилеримизин бу хусустаки рейлерини (фикирлерини) беклериз. Огюмиздеки язда, татиль заманында, июнь ахырларында Къарасувда бир иджтима-и-муаллимин (оджалар топлантысыны) япмакъ умидиндейиз. Бу макъсат-хайире иштирак идеджек муаллимлер, шимдиден хабер вермелери лязимдир. «Ветан хадими» идаресине язмалы бильдирмели. Бу муаллимлер иджтимаине муаллим олмаянлар да иштирак иде билирлер. Ялта муслюманлары арасында бу гузель фикир чокътан берли сёйленсе де, маатеэссюф (языкъ ки) мейдана кельмеди. Иншаллах, бу иджтимамыза онлар да иштирак идерлер. Иджтима-и-муаллимин бутюн Къырым ичюндир. Хэр ерден адамлар кельмели. Факъат хич зан итмем ки, бу эмур-и-хайирден (хайырлы иштен) къачан адам булунсын. Шурасыны да арз идейим ки, юкъарыдан бери серд иде кельдигимиз (къысым-къысым анълаткъанымыз) макъсады мейдана кетирмек ичюн хич бир мушкюлят чекильмез умидиндейим.

Йигирми беш сене мукъаддем миллетимизин не халда олдугъы хэпинъизе малюмдир. Ялынъыз бир «Терджиман» иле нелер мейдана кельди ве не фикирлер догъды! Йигирми сене мукъаддем маариф, газете, мектеп недир, исляхат насыл шейдир? – диен кимсе ёкъ икен, бугунь юзлерле маарифперверлер, мухаррирлер, эдиплеримиз вардыр. Беш-он сене эввель Къырым адамы?, ярымадамы? – не олдугъыны бильмеенлер, бугунь Африка ве Америкадан бахс (сухбет) идиюр. Миллетимизде теракъкъи фикри уянды. Бу

фигри изхар итмели (мейдангъа чыкъармалы), тешеббюс идеджегимиз эмур-и-хайирде бир мушкюляте огърар исек, буюклеримиз хэр заман халь итмеге хазырдырлар. Иджтима (топланты) заманыны келеджек номерлеримизде тайин идериз²¹....

Миллет Меджлиси (Государственная Дума). Учъ кунъ мукъаддем, 27-нджи апрельде, (1906) Миллет Меджлиси ачылып 140 миллион Русие эхалиси шимдие къадар Миллет Меджлиси огъруна къанлар тѣкип джанлар фида идерек, арадыкълары мурадларына наиль олдулар! Апрель 27-де Петербургда иджтима иден (топлангъан) 400 миллет мураххаслары (делегатлары) вастасыле «идарени» хюкюметин элинден кенди эллерине алдылар.

27 апрельден итибарен эхалининъ хабери олмакъсызын бичмек-тикмек, миллетин эмри олмайиндже асмакъ-кесмек вакъытлары кечти. Бу себептен 27-нджи апрель хэпимиз ичюн бир евм-уль-месут (бахтлы кунъ), бир буюк байрамдыр...

Лякин шурасыны да унутмаялым ки, миллети «эсир» дие таньян ве Русиейи зульмете (къаранлыккъа) севкъ итмеге чалышан хюкюмет-и-мюстебиде (истипдат укюмети) тарафдары да уйкъуда дегильдир...

Миллет Меджлисинден биз не беклююрыз. Русие миллет-и-мухтелифтен муреккеп (чешит миллетлерден теркип олунгъан) бир буюк девлеттир. Бу миллетлерден хэр бирисининъ айры бир ярасы, айры бир аджысы вардыр ки, хэпси тезден оларакъ хасталыгъына бир дева, ярасына бир мельхэм (илядж) истиюр. Дева ве мельхэми вереджек де Миллет Меджлиси(дир).....

Нетидже оларакъ шуны къайд этмели ки, юкъарыда мисаль оларакъ кетирильген бир къач парчалардан корюнгени киби, «Ветан хадими» газетасы миллий медениет ве тарихимизнинъ буюк бир маневий ядиркярлыгъыдыр. Онынъ ве онъа бенъзер дигер эски матбуатымызнынъ саифелерини «джанландырмакъ» эмиетли ве шерефли хызметтир.

Список источников:

1. Айвазов А.С. «Къырым генчлигининъ ильки газетеси. «Ветан хадими»нинъ 20-сенелиги мунасебетиле» // Илери.- 1926.- № 1.- С. 49 – 53.
2. Къырымлы Х. Къырымтатарларында миллий кимлик ве миллий харекетлер: 1905 – 1916. Анкара: Тюрк тарих къуруму басымэви.– 1996.– 296 с.- С. 97.
3. Озенбашлы А. Кечен девримизе тенкъидли бир бакъыш теджрибеси // Окъув ишлери.– 1925.– № 2.– С. 20 – 21.
4. Айвазов А.С. Къырает китабы. Акъмесджит.– 1928.– 32 с.– С. 29.
5. Алтанълы А. Усеин Шамиль Тохтаргъазы ве Чергеев // Большевик ёлу.– 1935.– № 4.– С. 16.
6. Гаспринский И. Енъи газета // Терджиман.– 1906.– № 47.– майыс 5.
7. Гаспринский И. «???» (Бу парча бойле серлевха алтында басылгъандыр – И.К.) // Терджиман.– 1906.– № 55.– майыс 24.
8. Гаспринский И. Къырым хаберлери // Терджиман.– 1906.– № 117.– октябрь 16.
9. Гаспринский И. «Ветан хадими» // Терджиман.– 1906.– № 126.– ноябрь 6.
10. Гаспринский И. Къырым хаберлери // Терджиман.– 1906.– декабрь 4.
11. Гаспринский И. Къырым хаберлери // Терджиман 1907.– № 36.– апрель 13.
12. Акъчокъракълы О. Къырымда татар матбааджылыгъы // Илери.– 1927.– № 4.– С. 22 – 23.
13. «Ветан хадими»– 1906.– Майыс 1.– № 1.
14. Хэйт тахририе. Меслек ве мурадымыз // Ветан хадими.– 1906.– Майыс 1.– № 1.
15. Гаспринский И. «Ветан хадими» // Терджиман.– 1906.– Ноябрь 6.– № 126.

16. Къырымлы Х. Къырымтатарларында миллий кимлик ве миллий харекетлер: 1905 – 1916. Анкара: Тюрк тарих къуруму басымэви.– 1996.– 296 с.- С. 99.
17. Ветане хызмет // Ветан хадими.– 1906.– Майыс 1.– № 1.
18. Алядин Ш. Бизим ифтихарымыз // Йылдыз.– 1987.– № 5.– С. 46.
19. Хэйт тахририе. Меслек ве мурадымыз // Ветан хадими.– 1906.– Майыс 1.– № 1.
20. Ветане хызмет // Ветан хадими.– 1906.– Майыс 1.– № 1.
21. Айвазов А.С. Мектеплерин исляхи ве иджтима-и-муаллимин // Ветан хадими.– 1906.– майыс 1.– № 1.– С. 2 – 3.

Дата публикации: 11.02.2018